

सामाजिक विज्ञान

धोरण : 8

पाठ:13

मानव संसाधन

स्वाध्याय

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) વસ્તીને એક સંસાધન તરીકે કેમ સમજવામાં આવે છે ?
- માનવીને કુદરતે બુદ્ધિ, વિચારશક્તિ, મહત્વકંક્ષા, નિર્ણયો
લઈને તેનો અમલ કરવાની શક્તિ વગેરેની બક્ષિશ આપી
છે. આથી યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ પામેલા લોકો પોતાની
જરૂરિયાતો અને યોગ્યતાઓને સંસાધનોમાં પરિવર્તિત કરે
છે. સ્વસ્થ, સુશિક્ષિત, કેળવાયેલા, પ્રતિભાવંત અને

વિચારશીલ લોકો પોતાની જરૂરિયાતો પ્રમાણે સંસાધનોનો
વિકાસ કરે છે. એ રીતે તેઓ પોતાનો, સમાજનો અને
રાજ્યનો વિકાસ કરે છે. આથી વસ્તીને - લોકોને - રાજ્યનું
સૌથી મોટું સંસાધન ગણવામાં આવે છે.

(2) વિશ્વમાં વસ્તીના અસમાન વિતરણનાં કારણો ક્યાં છે ?

➤ વિશ્વમાં નદીકિનારાના અને મુખત્રિકોણ પ્રદેશના ફળદ્રુપ, સપાટ જમીન વિસ્તારો; ઔદ્યોગિક વિસ્તારો, ધાર્મિક સ્થળો વગેરેમાં ગીય વસ્તી હોય છે. ઊંચા પર્વતો, ખૂબ અસમતલ ભૂપૃષ્ઠ, બહુ ભારે વરસાદના પ્રદેશો, ગીય જંગલો, દલદલવાળા પ્રદેશો, ખારાપાટના વિસ્તારો તેમજ રણપ્રદેશો જ્યાં ઘેત-ઉત્પાદન માટે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ છે, ત્યાં વસ્તીની ગીયતા ઓછી હોય છે. ઉચ્ચ અક્ષાંશીય ક્ષેત્રો, ઉષ્ણકટિબંધીય રણપ્રદેશો અને વિષુવવૃત્તીય જંગલોના વિસ્તારોમાં ખૂબ ઓછી વસ્તી વસવાટ કરે છે.

(3) વસ્તીગીયતાનો અર્થ શું છે ?

➤ પૃથ્વી સપાટીના કોઈ એકમ ક્ષેત્ર કે કોઈ પણ નિશ્ચિત વિસ્તારમાં દર ચોરસ કિમીએ વસતા લોકોની સરેરાશ જનસંખ્યાને તે વિસ્તારની 'વસ્તીગીયતા' કહે છે. કોઈ એક ચોક્કસ વિસ્તારમાં (ચો કિમીમાં) કેટલી માનવવસ્તી છે એ ઉપરથી તે પ્રદેશની વસ્તીગીયતા જાણી શકાય છે.

વસ્તીગીયતાને નીચે આપેલા સૂત્ર પ્રમાણે પણ દર્શાવી શકાય છે :

$$\text{વસ્તીગીયતા} = \frac{\text{દેશની કુલ વસ્તી}}{\text{દેશનું કુલ ક્ષેત્રફળ}}$$

(4) વસ્તી-વિતરણને અસર કરનાર કોઇ બે પરિબળોની ભૂમિકાનું વર્ણન કરો.

➤ વસ્તી-વિતરણને અસર કરનાર મુખ્ય પરિબળો નીચે પ્રમાણે છે :

(1) પ્રાકૃતિક રચના :

પ્રદેશની પ્રાકૃતિક રચના વસ્તી-વિતરણ પર ગાઢ અસર કરે છે. જેમ કે, માનવી હંમેશાં પર્વતો અને ઉચ્ચપ્રદેશોની સરખામણી એ મેદાની વિસ્તારમાં રહેવાનું વધારે પસંદ કરે છે, કારણ કે આ વિસ્તાર ખેતી, ઉદ્યોગો અને સેવાઓની પ્રવૃત્તિઓ માટે ખૂબ ઉપયોગી

હોય છે. દા. ત., ભારતમાં ગંગા નદીના કિનારાના વિસ્તારો વિશ્વના
સૌથી વધારે ગીય વસ્તી ધરાવતા વિસ્તારો છે; જ્યારે એન્ડીઝ,
આલ્પ્સ, હિમાલય વગેરે પર્વતોના વિસ્તારમાં ઘણી જ ઓછી વસ્તી
વસે છે.

(2) આબોહવા :

અતિશય, પ્રખર ગરમી કે કસકસતી ઠંડી પડતી હોય એવા વિસ્તારો માનવવસવાટ માટે પ્રતિકૂળ છે. દા. ત., આફિકાનું સહરાનું રણ, રશિયાનો ધૂવ પ્રદેશ, કેનેડાનો ઉત્તર ભાગ, ઓન્ટાર્ક્ટિકા ખંડ વગેરે વિસ્તારો અતિવિષમ આબોહવા ધરાવતા હોવાથી ત્યાં માનવી વસવાટ કરવાનું પસંદ કરતો નથી.

પ્રશ્ન : 2 સાચા ઉત્તર સામે ખરા ✓ ની નિશાની કરો :

(1) વસ્તી-વિતરણ શબ્દનો અર્થ છે.

(A) કોઈ વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાં સમયની સાથે વસ્તીમાં કયા પ્રકારનું પરિવર્તન થાય છે.

(B) કોઈ વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેનાર લોકોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરનારા લોકોની સંખ્યા કેવી છે.

(C) કોઈ આપેલા ક્ષેત્રમાં લોકો કયા સ્વરૂપે ફેલાયેલા છે. ✓

(2) એ ત્રણ મુખ્ય પરિબળો ક્યાં છે જેમાં વસ્તીમાં પરિવર્તન થાય છે?

- (A) જન્મ, મૃત્યુ અને લગ્ન
- (B) જન્મ, મૃત્યુ અને સ્થળાંતર ✓
- (C) જન્મ, મૃત્યુ અને જીવન-દર

(3) ઇ.સ. 1999માં વિશ્વની વસ્તી કેટલી હતી ?

- (A) એક અબજ
- (B) 3 અબજ
- (C) 6 અબજ ✓

પ્રશ્ન : 3 સંકલપના સમજવો :

(1) જાતિ-પ્રમાણા

➤ દર 1000 પુરુષોની વસ્તીમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યાના પ્રમાણને 'જાતિ-પ્રમાણા' (સ્ત્રી-પુરુષ પ્રમાણા) કહે છે. એ. ટી., ઈ. સ. 2011માં ભારતમાં દર 1000 પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા 943 હતી.

(2) સાક્ષરતા

➤ 7 વર્ષ કે તેનાથી વધુ ઉંમરની વ્યક્તિ કોઈ પણ એક ભાષા વાંચી - લખીને સમજી શકતી હોય તેને 'સાક્ષર' કહેવામાં આવે છે. સાક્ષર વ્યક્તિઓની સંખ્યાનો ૬૨ 'સાક્ષરતા' કહેવાય છે.

(3) વસ્તીગીયતા

➢ પૃથ્વી સપાટીના કોઈ એકમ ક્ષેત્ર કે કોઈ પણ નિશ્ચિત વિસ્તારમાં દર ચોરસ કિમીએ વસતા લોકોની સરેરાશ જનસંખ્યાને તે વિસ્તારની 'વસ્તીગીયતા' કહે છે. કોઈ એક ચોક્કસ વિસ્તારમાં (ચો. કિમીમાં) કેટલી માનવવસ્તી છે એ ઉપરથી તે પ્રદેશની વસ્તીગીયતા જાણી શકાય છે.

પ્રશ્ન : 4 ખાલી જગ્યા પૂરો :

(1) વિશ્વમાં વસ્તીની દૃષ્ટિએ ભારત દ્વિતીય ક્રમે છે.

(2) ભારતમાં શ્રી-પુરુષનું પ્રમાણ

એ 1000 પુરુષોએ 943 શ્રીઓ છ.

(3) ભારતમાં કેરલ રાજ્યમાં સાક્ષરતાનો ૬૨ સૌથી વધુ છ.

(4) ગુજરાતમાં વસ્તી ગીયતાનું પ્રમાણ 308 છ.

Thanks

For watching